

CERAMIKA ZASTOSOWANA W BUDOWNICTWIE LUDOWYM JAKO CENNE DZIEDZICTWO KULTURY MATERIALNEJ W PODLASKIEJ GMINIE CZARNA BIAŁOSTOCKA

Inez Horba¹
Jarosław Szewczyk²

Wydział Architektury, Politechnika Białostocka, ul. Grunwaldzka 11/15, 15-893 Białystok
E-mail: jarsz@pb.edu.pl
E-mail: inezka88@gmail.com

CERAMICS IN VERNACULAR BUILDING, AS THE PRECIOUS ELEMENT OF CULTURAL HERITAGE
OF THE CZARNA BIAŁOSTOCKA COMMUNE IN THE REGION OF PODLASIE

Abstract

The territory of Czarna Białostocka commune in the region of Podlasie is well known for its historic semi-vernacular traditions of pottery craft. The center of that local vernacular craft traditions was Czarna Wieś Kościelna. As a result of the pottery craft development, the various types of ceramics (stove tiles, roofing tiles) have been used intensively in local vernacular building, thus supplying the development of unique vernacular architectural forms and building technologies. The examples are discussed in the paper, in order to supply the proper assessment of the local heritage of vernacular architecture.

Streszczenie

Na obszarze podlaskiej gminy Czarna Białostocka intensywnie rozwijał się dawniej drobny przemysł ceramiczny i rękodzielnicтво garncarskie. Ośrodkiem rzemiosła garncarsko-strycharskiego była Czarna Wieś Kościelna, w której i wokół której od dawna doskonalono techniki garncarskie i strycharskie (wytwarzano między innymi kafle piecowe i dachówki). Wyroby ceramiki budowlanej, a nawet odpady ceramiki użytkowej służyły celom budowlanym, zaś ich intensywne wykorzystywanie doprowadziło do rozwoju nietypowych rozwiązań architektoniczno-budowlanych, które omówiono w artykule. Analiza takich rozwiązań ma służyć za podstawę do właściwej oceny lokalnego dziedzictwa kulturowego związanego z kulturą budowlaną regionu.

Keywords: vernacular building, building materials, building ceramics, stove fitting

Słowa kluczowe: budownictwo ludowe, materiały budowlane, ceramika budowlana, zduństwo

WPROWADZENIE

W niniejszym artykule przedmiotem badań są wybrane obiekty budownictwa ludowego znajdujące się na obszarach puszczańskich (Puszczy Knyszyńskiej), mianowicie na terenie podlaskiej gminy Czarna

Białostocka. Omawiane tu obiekty zostały zarejestrowane w maju i czerwcu 2012 roku przez związaną z tym regionem studentkę trzeciego (wówczas) semestru studiów drugiego stopnia na kierunku Architektura

¹ Studentka studiów II stopnia na kierunku Architektura Wnętrz Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej.

² Dr hab. inż. arch., adiunkt w Zakładzie Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej.

Wnętrz (na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej), Inez Horbę, w ramach zajęć prowadzonych pod kierunkiem drugiego ze współautorów. Nawiasem mówiąc, geneza powstania pracy dobrze wpisuje się w dotychczasową tradycję polskich badań architektoniczno-etnograficznych, w których wiele istotnych osiągnięć powstało w wyniku twórczej współpracy pracowników naukowych ze studentami wydziałów architektury. Dość wspomnieć o cennych materiałach zebranych jeszcze w okresie międzywojennym przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej pod kierunkiem prof. Oskara Sosnowskiego, o badaniach terenowych prowadzonych przez pracowników i studentów Politechniki Krakowskiej, a w czasach współczesnych na przykład o badaniach na Politechnice Łódzkiej czy wreszcie o pracach naukowych powstałych na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej, a napisanych przez pracowników tego wydziału na podstawie materiałów pozyskanych podczas studenckich plenerów inwentaryzacyjnych. Praktyka pokazała zresztą, że takie materiały i ich interpretacje mogą niekiedy okazać się bardzo cenne, zwłaszcza gdy są zebrane przez studentów ze swych rodzinnych i dobrze im znanych terenów. Nawet ostatnimi laty pozyskano w ten sposób unikatowe informacje, na przykład takie, jak zarejestrowanie wiosną 2011 roku przez studentkę czwartego roku studiów dziennej na kierunku Architektura i Urbanistyka (na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej) największej na świecie grupy dobrze zachowanych budynków o ścianach z drobnowymiarowego drewna opałowego, to jest mających tak zwaną konstrukcję *cordwood masonry* albo *stackwall* (u nas nazywaną *drzewobetonem* albo *drzewogliną*).

W kategoriach unikatów znacznie poszerzających naszą wiedzę o rodzimych tradycjach budowania i kształtowania przestrzeni należy też ocenić zaprezentowane tu informacje z gminy Czarna Białostocka.

1. OŚRODEK CERAMIKI BUDOWLANEJ W CZARNEJ WSI KOŚCIELNEJ

Obszar gminy Czarna Białostocka (206,54 km²) obejmuje stosunkowo słabo zaludnione (56,4 osoby/km²) i niemal pozbawione sieci osadniczej północne krańce Puszczy Knyszyńskiej. Sama miejscowość gminna jest wyspą osadnictwa położoną w sercu puszczy. Osadnictwo skupia się raczej w północnej części gminy i obejmuje między innymi Czarną Wieś Kościelną, która dawniej była ważnym w skali regionu ośrodkiem ludowego rzemiosła garncarskiego oraz przemysłu ceramiki budowlanej.

Nie brakowało tu pokładów dobrej gliny, toteż w Czarnej Wsi Kościelnej i w okolicach wytwarzano ceramikę użytkową jasną, czyli tak zwane *biskwity*, a także naturalnie przyciemniane tak zwane *siwaki*. Obie grupy zawierały: dzbanki i dzbany, *dwojaki* (do noszenia potraw w pole), garnki i duże *gary* (do kiszenia ogórków), faszkwate *buńki* (bańki do przechowywania oleju), *ładyski* (do przechowywania mleka), *makotry* (*makutry*, *makitry* – do tarcia maku), maselnice (*do masła*), *szabasówki* (do przechowywania lub gotowania żywności), donice itp. W XIX wieku powstał tu duży ośrodek ludowego rzemiosła, a garncarstwem zajmowali się niemal wszyscy mieszkańcy. Był to największy ośrodek garncarstwa na Białostocczyźnie (Cetera, 1995). Wyrabiano też cegły i dachówkę ceramiczną, a w okresie międzywojennym zaczęto też wyrabiać ceramikę szklwioną, w tym kafle piecowe.

Rozwój i funkcjonowanie przez długi czas rzemiosła związanych z obróbką gliny doprowadził do powstania nieznanych gdzie indziej rozwiązań architektoniczno-budowlanych opartych na nietypowym wykorzystaniu gliniano-ceramicznego budulca i właśnie niektóre z tych rozwiązań są przedmiotem badań i krytycznego komentarza w niniejszym artykule.

2. PUSZCZAŃSKIE DOMY Z ODPADÓW CERAMICZNYCH I TARTACZNYCH

Lokalne rzemieślnicze warsztaty garncarskie oraz przemysł ceramiki budowlanej w Czarnej Wsi Kościelnej (zwłaszcza zakłady produkujące dachówki) wytwarzały ubocznie znaczne ilości bezużytecznych odpadów: wyrobów stłuczonych, popękanych, ułomków, skorup itp. Naturalną konsekwencją ciągłej obfitości takich odpadów były próby wykorzystania ich w budownictwie, mianowicie jako budulca fundamentów i ścian. Próby budowlanego zużytkowania odpadowych skorup ceramicznych były tu tak częste, a przy tym okazały się tak udane, że powstała dość liczna grupa budynków mających ściany wymurowane z dachówek, ułomków dachówek i innych skorup. Budynki te, a właściwie wspomniane konstrukcje ich ścian, są charakterystyczne właśnie dla tych okolic i łatwo tu dostrzegalne, albowiem faktura ich ścian jest bardzo ekspresyjna i przyciąga uwagę. Są one też, można by rzec, „fotogeniczne”: w kadrze dobrze prezentuje się zarówno silna dynamika światłocienia, jak też cechująca te budynki spójna paleta barw (od bieli zaprawy wapiennej po ciemną szarość skorup siwaków lub w innych przypadkach - od delikatnego ugru surowej zaprawy glinianej aż po wiśniowy kolor dobrze wypalonych dachówek, którymi kryte są te domy i z których wymurowane są ściany).

Ryc. 1. Dom w Czarnej Wsi Kościelnej przy ul. Pięknej 29, wzniesiony w 1935 roku, mający ściany z dachówkowych skorup spajanych zaprawą cementowo-wapienną. Fot. Inez Horba, 2012

Ryc. 2. Budynek gospodarczy przy jednej z posesji przy ul. Pięknej w Czarnej Wsi Kościelnej, mający ściany z dachówkowych skorup spajanych gliną. Fot. Inez Horba, 2012

Ryc. 3. Fragment ściany budynku gospodarczego przy jednej z posesji przy ul. Pięknej w Czarnej Wsi Kościelnej, z dachówkowych skorup spajanych gliną. Fot. Inez Horba, 2012

Analiza struktury takich ścian wykazała, że były one zazwyczaj wznoszone z ułomków czerwonych dachówek (tak zwanych esówek), układanych wzdłużnie lub poprzecznie względem długości ściany i spajanych zazwyczaj zaprawą gliniano-piaskową, czasami też wapienną, a sporadycznie (jak się wydaje) piaskowo-cementowo-glinianą. Ściany niekiedy tynkowano zaprawą wapienną, zwłaszcza w większych budynkach mieszkalnych, albowiem zarejestrowano nawet dość spore i starannie wykonane obiekty tego typu, będące po dziś dzień dumą ich właścicieli. W innych przypadkach, zwłaszcza w szopach i budynkach inwentarskich, ściany pozostawiano nieotynkowane, dzięki czemu można dziś bezinwazyjnie zbadać ich zachowanie i wewnętrzną strukturę. Po dziś dzień zachowało się kilkadziesiąt takich obiektów, zarówno okazałych otynkowanych domów, jak też budynków o podrzędnej funkcji i mniejszych kubaturach.

Większość zachowanych budynków o ścianach z dachówek pochodzi z pierwszej połowy XX wieku. Ostatnie obiekty tego typu stawiano tu jeszcze na początku lat sześćdziesiątych. Podawane przez niektórych właścicieli lub ich sąsiadów datowanie kilku domów na koniec XIX wieku budzi pewne wątpliwości, lecz nie można zupełnie wykluczyć prawdziwości takich informacji. Toteż miejscowe budownictwo z ceramiki odpadowej, rozumiane jako lokalny fenomen architektoniczno-budowlany, zapewne zamyka się w latach mniej więcej 1880-1965. Było ono dotychczas pomijane w badaniach ludowego dziedzictwa architektonicznego i kultury materialnej Podlasia, nawet w badaniach budownictwa realizowanego z użyciem gliny (Szewczyk, 2008), choć domy z dachówek spajanych zaprawą glinianą stanowią pierwszorzędną przykład unikalnej i ciekawej technologii budowlanego użycia tego materiału.

Natomiast na wschodnich rubieżach gminy (właściwie zaś już w gminie Sokółka) w niewielkiej osadzie Straż stał do niedawna skromny, niezamieszany dom o grubych ścianach, mających jeszcze inną i równie interesującą konstrukcję. Otóż były one wymurowane na zaprawie gliniano-wapiennej (z kawałkami ceramiki uzupełniającymi kruszywo), lecz co ciekawe, do ich wymurowania zamiast cegieł użyto krótkich polan sosnowych, kładzionych poziomymi rzędami między obustronnymi szalunkami i zalewanych wspomnianą zaprawą. Między rzędami polan zastosowano dość grube sosnowe przekładki. Zewnętrzne powierzchnie muru naszpikowano ułomkami dachówek dla zwiększenia przyczepności wapiennego tynku, który chronił budowlę przed wpływami atmosferycznymi. Jeden z sąsiadów, urodzony w 1937 roku, twierdził, że ów dom „stał od zawsze”, a dziadkowie rozmówcy mówili po-

ność, iż stał „z dziada pradziada”³. Rozmówca twierdził, że budynek ma 150 lat, co jednak nie wydaje się prawdopodobne. Można podejrzewać, że obiekt wzniesiono nie wcześniej niż na początku XX wieku i nie później niż w latach dwudziestych. Podobnych obiektów było dawniej wiele na obszarze całego województwa podlaskiego (Szewczyk, 2010), choć na terenie gminy Czarna Białostocka nie przeprowadzono jeszcze systematycznych poszukiwań obiektów mających tę interesującą konstrukcję. Być może więc dalsze poszukiwania ujawnią więcej podobnych budynków. Wiadomo jednak, że takie obiekty znajdują się tuż przy samych granicach gminy, mianowicie w Ożynniku (w gminie Wasilków) oraz – do niedawna – we wspomnianej osadzie Straż na wschodnich peryferiach gminy i we wsi Studzianki na jej peryferiach zachodnich (podobnie jak w Ożynniku, jest to już gmina Wasilków).

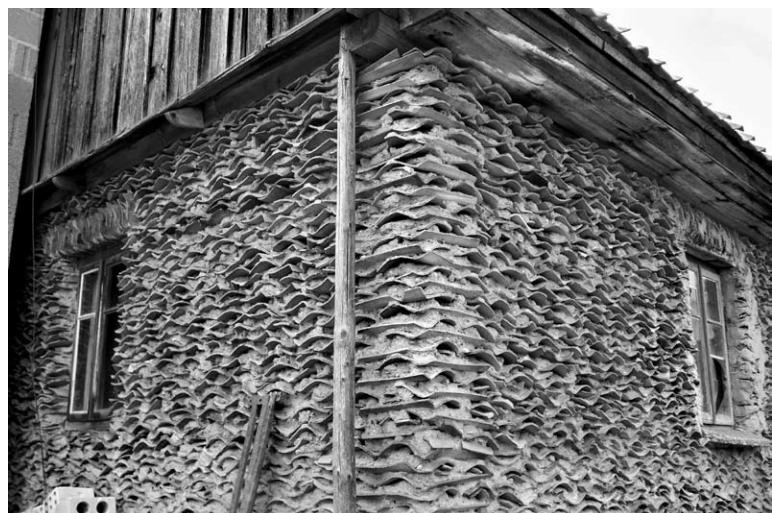

Ryc. 4. Fragment ściany pracowni garncarskiej Stary Młyn w Czarnej Wsi Kościelnej, z dachówkowych skorup spajanych gliną. Fot. Inez Horba, 2012

Budownictwo ze skorup kładzionych poziomymi warstwami i spajanych gliną oraz – prawdopodobnie – podobne temu budownictwo z polan opałowych i odpadów tartacznych zalewanych zaprawą z kruszywem ceramicznym stanowi więc część dziedzictwa kulturowego (technologicznego i architektonicznego) gminy Czarna Białostocka. Autorzy wnioskujeją, by to dziedzictwo uważać za istotne i godne czynnej ochrony, a jeśli nie, to przynajmniej warte poznania i waloryzacji. Powodem takiej oceny omawianego dziedzictwa technologiczno-architektonicznego jest nie tyle liczebność omawianych tu obiektów, lecz raczej ich konstrukcyj-

Ryc. 7. Dom nr 34 w Karczmisku z dachówkowych skorup spajanych gliną. Fot. Inez Horba, 2012

³ Wywiad przeprowadził Jarosław Szewczyk wiosną 2007 roku.

Ryc. 5. Fragment ściany pracowni garncarskiej Stary Młyn w Czarnej Wsi Kościelnej, z dachówkowych skorup spajanych gliną. Fot. Inez Horba, 2012

Ryc. 6. Dom nr 34 w Karczmisku – fragment ściany z dachówkowych skorup spajanych gliną. Fot. Inez Horba, 2012

na specyfika, unikalność, fotogeniczność (zwłaszcza w powiązaniu z krajobrazem) oraz związki z historią regionu.

3. CERAMIKA ZDUŃSKA I JEJ ZNACZENIE ARCHITEKTONICZNE

Wysoko rozwinięta kultura użycia gliny w produkcji materiałów budowlanych (w tym kafli piecowych), w garncarstwie i w różnorodnych gałęziach budownictwa (gliniane podłogi, klepiska i polepy, glinodachówkowe ściany, kominy oblepiane gliną) zaowocowała też w gminie Czarna Białostocka finezją w wykonawstwie innych urządzeń stawianych z jej użyciem, w szczególności zaś pieców, czy też raczej rozbudowanych wielopaleniskowych ceramicznych systemów piecowo-kominowych (Szewczyk, 2011). Takich interesujących pieców w wiejskich domach pozostało jeszcze zapewne sporo w różnych częściach Białostoczczyzny (do której należy gmina Czarna Białostocka), lecz ich badania i prace inwentaryzacyjne utrudnia nieufność mieszkańców. Zresztą nawet pobieżne oględziny dowolnego skomplikowanego systemu piecowo-komino-

wego wymagają - aby były w miarę kompletne - dostępu do wszystkich pomieszczeń w domu, w tym także wejścia na strych. Zdobyć zaufania mieszkańców umożliwiającego faktyczną rewizję domu jest oczywiście dość trudne.

Tym większe znaczenie poznawcze mają więc informacje pozyskiwane przez osoby znające daną miejscowość i zakorzenione w jej środowisku (zatem cieszące się zaufaniem autochtonów), na przykład przez wywodzących się z danej miejscowości lub gminy studentów Wydziału Architektury PB. W przypadku gminy Czarna Białostocka penetracja badawcza przeprowadzona przez znającą miejscowe środowisko współautorkę niniejszego artykułu zaowocowała pozyskaniem szeregu interesujących informacji na temat wnętrza domów, a zwłaszcza systemów piecowo-kominowych, które w niektórych przypadkach okazują się majstersztykami zduńskiego rzemiosła i przykładami finezji w budowlanym zastosowaniu ceramiki budowlanej, mianowicie kafli piecowych.

Poniżej (oraz na załączonym rysunku i fotografiach) zaprezentowano charakterystyczny przykład finezyjnego i bardzo rozbudowanego czteropalenisko-

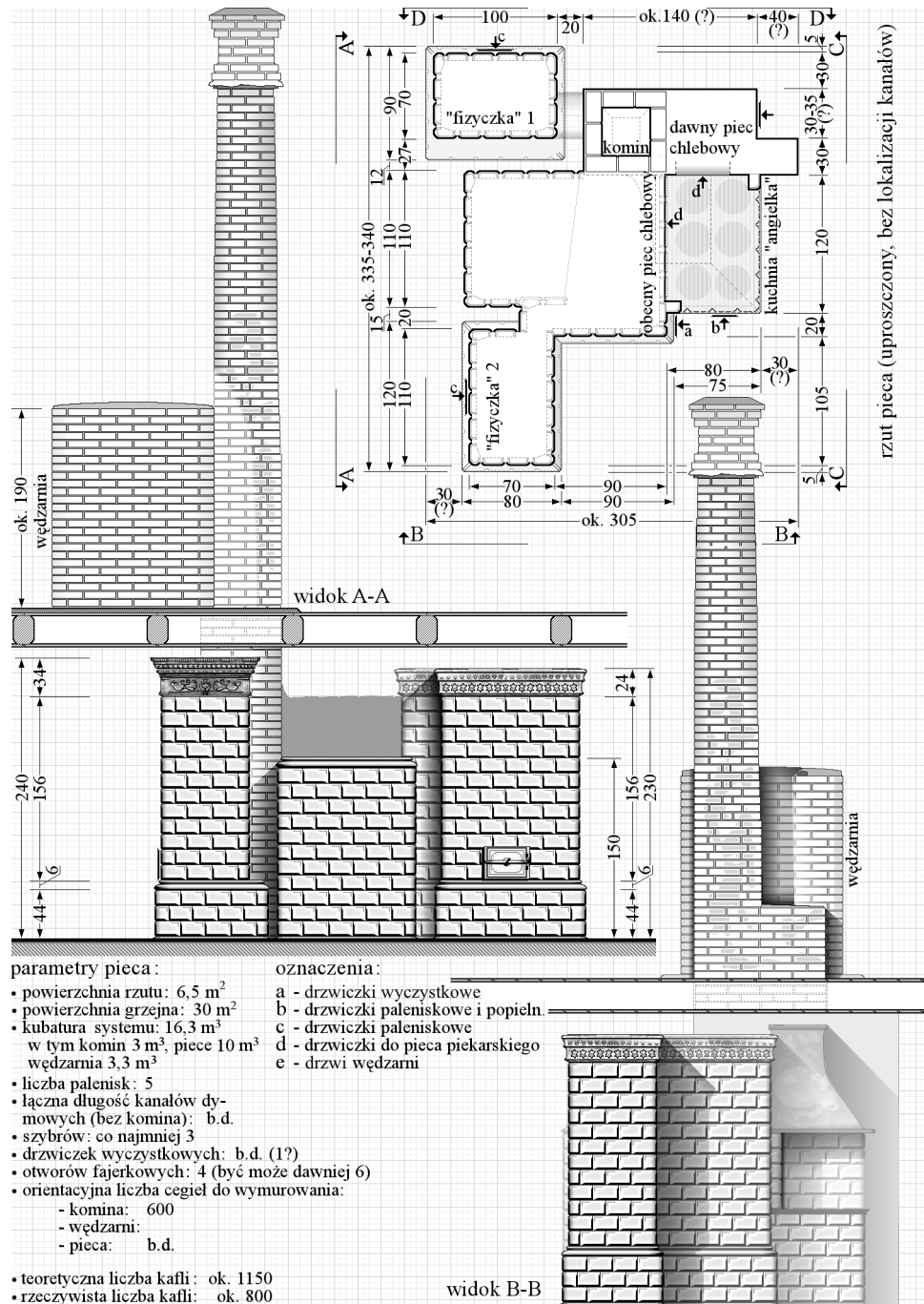

Ryc. 8. Dom drewniany z 1910 roku we wsi Niemczyn. Fot. Inez Horba, 2012

wego systemu piecowo-kominowego w jednym z drewnianych domów we wsi Niemczyn. Dom nr 8 w tej wsi wzniesiono w 1910 roku i wtedy też powstała większa część obecnego systemu piecowego. Prawdopodobnie był on później rozbudowywany lub przebudowywany, o czym świadczy nisza przy trzonie kuchennym, zapewne dawniej odpowiadająca piecowi chlebowemu, który mógł stać w sieni. Sam trzon jest bardzo duży, być może pierwotnie sześciofajerkowy (obecnie cztery fajerki). Ponadto system piecowy w domu w Niemczynie wyróżnia się tym, że na strychu przy kominie umieszczono sporą murowaną wędzarnię (na rzucie 1,3x1,3 m).

Osobliwością omawianego systemu piecowego rzadko spotykaną w innych, mniej skomplikowanych piecach na Podlasiu, są kształty pieców ogrzewczych (tak zwanych *fizyczek*) oparte na trójpodziale baza-trzon-zwieńczenie gzymsowe. Ten trójpodział wyraźnie nawiązywał do form dawnej architektury stylowej, ale miał też uzasadnienie funkcjonalne: baza była przedłużeniem fundamentu i była bezkomorowa, to jest bez paleniska i kanałów dymowych, te bowiem znajdowały się w trzonie, zaś ciężkie gzymsowe zwieńczenie dociskało wszystkie niższe warstwy kafli i zapobiegało pękaniu pieca. Ponadto wspomniane zwieńczenie było ozdobne: pierwotnie wykonywano je ze specjalnie profilowanych kafli, lecz później podczas przebudów i remontów wiejscy zduni, nie posiadając już oryginalnych kafli, dorabiali ewentualne brakujące elementy ozdobnego zwieńczenia z gliny. Po odpowiednim wysuszeniu i pomalowaniu „wyglądały jak nowe”.

Opisany tu system piecowy we wsi Niemczynie ma też charakterystyczne rozplanowanie. Otóż piec otaczał centralnie lub prawie centralnie usytuowany

Ryc. 9. Rysunki systemu piecowo-kominowego w domu drewnianym z 1910 roku we wsi Niemczyn. Rys. Jarosław Szewczyk, 2012

komin, względem którego są położone prostopadłe (to jest zwrócone do kominu krótszym bokiem). Ich rozplanowanie można więc określić jako wieloramienne promieniste. Takie rozplanowanie umożliwia ogrzanie wszystkich pomieszczeń przylegających do kominu, a nawet nieco dalszych. Poza tym determinuje ono także całe wewnętrzne rozplanowanie domu: decyduje o lokalizacji ścian wewnętrznych i niejako dzieli dom

Ryc. 10. Dom przy ul. ks. E. Szapela nr 20 w Czarnej Wsi Kościelnej – dobudówka z tyłu ma ściany z dachówkowych skorup spajanych gliną. Fot. Jarosław Szewczyk, 2012

na pomieszczenia. Nie znaczy to, iż rzeczywiście ściany przesuwano i dopasowywano do pieca (najczęściej było odwrotnie: piec stawiano po wzniesieniu zrębu lub wymurowaniu ścian domu). Chodzi po prostu o to, że rozplanowania przegród budynku oraz pieca były ze sobą ściśle związane, a ich wzajemna adekwatność decydowała o efektywności grzewczej oraz o innych zaletach użytkowych całego systemu.

WNIOSKI

Poszukiwania terenowe realizowane przez studentów Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej podczas zajęć semestralnych i pod kierownictwem wykładowców tego wydziału nadal owocują interesującymi informacjami, co wskazuje na zachowanie się w terenie wielu cennych obiektów ludowej kultury materialnej, w tym wiejskiego budownictwa. Natomiast w omawianym przypadku gminy Czarna Białostocka informacje pozyskane przez Inez Horbę należałoby zinterpretować jako wskazówkę sugerującą zauważalne, a być może wręcz wyjątkowe skumulowanie się na tym terenie wyjątkowo cennych obiektów i wytworów kultu-

ry materialnej. Obserwacje poczynione przez drugiego ze współautorów podczas własnych (wcześniejszych, to jest z lat 2006-2011) badań prowadzonych na tym samym obszarze potwierdzają powyższy wniosek.

Należałoby zatem w najbliższej przyszłości objąć bardziej dokładnymi i systematycznymi badaniami specyficzny lokalny fenomen, jakim było budownictwo ze skorup ceramicznych spajanych gliną. Ukazuje on bowiem ciekawe i nieznane wcześniej aspekty związane nie tylko z budowlanym użyciem ceramiki lub po prostu odpadów (co tak zdefiniowane może się wydawać tematem dość banalnym), lecz także stanowi wyraz znacznie ciekawszego i szerszego zjawiska, mianowicie jest przejawem *kultury budowlanego użycia gliny*. Zaś budownictwo gliniane wciąż jeszcze jest stosunkowo słabo rozpoznana (i to pomimo kilku omawiających ten temat książek i artykułów) dziedziną naszej kultury materialnej i bardzo interesującym elementem naszego dziedzictwa technologicznego.

Podobnie owocne mogą okazać się przyszłe badania dawnej sztuki zduńskiej na terenie gminy Czarna Białostocka, albowiem doświadczenie badawcze jednego ze współautorów wskazuje, iż zduństwo rozwijało

Ryc. 11. Dom w Czarnej Wsi Kościelnej przy ul. Piękną, wzniesiony w 1938 roku, mający otynkowane ściany z dachówkowych skorup spajanych zaprawą cementowo-wapienną. Fot. Inez Horba, 2012

się najdynamiczniej właśnie na Podlasiu, a zwłaszcza w tych jego częściach, które obfitowały w glinę i w których działały dawniej manufaktury kaflarskie. Gmina Czarna Białostocka spełnia oba te warunki, a omówiony tu i niezwykle rozbudowany system piecowo-kominowy w domu nr 8 we wsi Niemczyn dodatkowo wskazuje na wyjątkowość i finezję miejscowego rzemiosła zdunskiego.

Nasuwa się też praktyczna sugestia natury organizacyjno-edukacyjnej, a przy tym badawczej, by umożliwić wybranym studentom Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej (zarówno studiujących na kierunku *architektura i urbanistyka, jak również architektura wnętrz*) edukację obejmującą w ramach wybranych treści programowych prowadzenie własnych badań naukowych poświęconych architektonicznej (oraz szerzej, estetyczno-kulturowej) tożsamości społeczności lokalnych oraz ich dorobkowi technologicznemu i estetycznemu. Faktycznie takie badania bywały już prowadzone w kilku zakładach na tym wydziale (na przykład w Zakładzie Architektury Kultur Lokalnych oraz w Zakładzie Urbanistyki i Planowania Przestrzennego), jak też poza tymi zakładami (na przykład w ramach działalności kół naukowych lub indywidualnych oddolnych inicjatyw stu-

denckich). Jednak dodatkową zachętą do takich badań mogłoby być zaakceptowanie możliwości realizowania na przykład prac dyplomowych (na etapie magisterskim) jako nie tyle projektowych, lecz faktycznie naukowych i ocenianych pod względem wartości ich wkładu poznawczego związanego z rozpoznaniem i oceną lokalnego dziedzictwa architektonicznego Podlasia.

LITERATURA

1. **Cetera J. (1995)**, *Ośrodek garncarski w Czarnej Wsi Kościelnej*, Wyd. Dom Kultury w Czarnej Białostockiej, Czarna Białostocka.
 2. **Szewczyk J. (2008)**, *Zastosowanie gliny w konstrukcji ścian wiejskich domów na Podlasiu*, Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej, Architektura, z.21, s.93-127.
 3. **Szewczyk J. (2010)**, *Budownictwo z polan opałowyc (cordwood masonry albo stackwall)*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej (Rozprawy Naukowe nr 203), Białystok.
 4. **Szewczyk J. (2011)**, *Piec i komin w tradycyjnym budownictwie ludowym Podlasia*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej (Rozprawy Naukowe nr 209, Biblioteka Architektury i Urbanistyki), Białystok.
- W zakresie udziału J. Szewczyka artykuł opracowany w ramach realizacji pracy S/WA/1/2012.